

УДК 17.026.4: 1(091)

ББК 87.731.6

Максим Дойчик

СПЕЦИФІКА РОЗУМІННЯ КАТЕГОРІЇ “ГІДНІСТЬ” В ЕТИЦІ АРИСТОТЕЛЯ

У статті аналізується розуміння гідності людини в етиці Аристотеля. Гідність визначається Аристотелем як виключна властивість вільної, розумної та самодостатньої особистості. Окреслюється поліфакторність формування гідності людини як родового, духовно-морального та соціального феномену. Стверджується, що підставою гідності людини, за Аристотелем, є її свобода, розум, добродієність та здатність діяти принципово.

Ключові слова: гідність, свобода, закон, міра, людина.

Відома праця видатного старогрецького класичного філософа IV ст. до н.е. Аристотеля Стагирита “Нікомахова етика” і сьогодні залишається для нас актуальною, щодо розуміння поняття “гідність”. Він присвятив її своєму синові, керуючись усвідомленням необхідності виховання й культивуваці значущих особистісних якостей та чеснот. Людині, за Аристотелем, слід нестримно прагнути чеснот і жити ними. Вони потребують плекання й постійної роботи над собою, на основі правильного уявлення та розуміння належного, щодо дотримання гідного буття [1].

Аналізуючи положення етики Аристотеля, неможливо не згадати, у цьому контексті, його розуміння “пайдейї” – системи освіти і виховання, що отримала широке визнання за античності. “Пайдейя” включала правила, норми, цінності, культурні настанови, що зумовлюють набуття індивідом певного ряду людських якостей та чеснот, значущих для життя давньогрецького полісу. Дана система виховання спиралася на такі фундаментальні принципи формуванні гідного громадянина як добродієність, освіченість, культуру [2, с. 258-259]. Тому “пайдейї” надається важливе, принципове значення. З позицій етичного раціоналізму впливає, що чесноти гідної людини виховуються, що вони пов’язані з освітою і залежать від знання справжніх цінностей (хоча, місцями Аристотель і визнає, що прагнення до такого роду блага, може свідчити про

наявність у людині відповідної природної схильності, тобто джерела цього блага в самій природі людини [1, с. 56-57]). Загалом, Аристотель переконаний, що формування людської особистості, в сукупності її чеснот, на основі “пайдейї”, сприяє розвитку розумної здатності міркувати, плекає естетичні смаки, дозволяє набути відчуття міри і справедливості як у справах полісних, так і приватних [1, с. 57-58] . “Пайдейя”, як модель виховання, мала б сприяти відтворенню зразків, моделей мислення і поведінки, того соціокультурного коду, що є важливим і необхідним для сталого функціонування античного полісу, збереження його традицій.

Філософський аналіз “Нікомахової етики” Аристотеля засвідчує, що гідність, так чи інакше, пов’язується із належним вихованням у душі моральності, добродесного способу буття, із набуттям значущих чеснот [1, с. 57].

Критерієм гідності, за Аристотелем, є те, що людина розуміє під поняттям блага і блаженства, до чого вона прагне і який спосіб життя веде [1, с. 58]. Мислителем виокремлюється три основні способи буття людини в світі: по-перше – гедоністичний, орієнтований на насолоди та шляхи їх досягнення, що, за Аристотелем, є виявом тваринного в людській природі. На переконання мислителя, “неосвічений натовп вбачає благо і блаженство у насолодах”, і таких людей, що віддають перевагу тваринному життю більшість, “тим самим вони засвідчують свій рабський характер мислення”, тобто свою ницість, оскільки зовнішні блага ніколи не повинні бути самодостатніми цілями, а лише засобами для досягнення вищих цілей. Другим способом буття, на який вказує Аристотель, є політичний (державний), а третій – споглядальний (пасивний). Люди гідні, освічені і діяльні, завжди розуміють під благом і блаженством честь і гідність, оскільки це і є кінцева мета політичного життя [1, с. 58]. Із цього випливає, що честь і гідність – це важливі якості державного способу буття. Людина сутнісно потребує честі і гідності, щоб, перш за все, переконати саму себе у своїх позитивних якостях, у тому що її поважають, визнають цінність її існування в світі. Проте, на думку Аристотеля, честь має і певну особливість: вона більш залежна від тих, хто її виявляє, ніж від того, кому її

виявляють [1, 58]. Гідність, натомість, постає внутрішньо властивим людині благом, а тому, вона не може бути відчуженою. У даному випадку підхід Аристотеля до аналізу гідності постає аналогічним тому, що він застосував у своїх розмислах з приводу щастя людини.

За Аристотелем, почуття власної гідності безпосередньо пов'язане із щастям, яке він називає головною і самодостатньою метою життя. Окреслюючи при визначенні щастя, суб'єктивні та об'єктивні, внутрішні та зовнішні чинники його формування, Аристотель за аналогією аналізує зміст категорії “гідність”. Гідність людини, як внутрішнє благо, пов'язана з діяльністю душі і розумними вчинками. На цій підставі стає можливим припущення, що зміст даного поняття широкий. По-перше, гідність стосується переважно душі і не є зовнішньо даною людині якістю. Гідність, первинно, співголосна діяльності душі, наявному духовно-моральному світові людини. За відсутності у душі даної відповідності, вести розмову про гідність було б неможливо. По-друге, вона виявляє себе у гідній поведінці, розумних судженнях та правильних вчинках. А це зовнішній її вияв, що засвідчує на рівні явища про гідність людини. Якщо цей підхід прийняти і надалі послідовно розвивати, доречно поставити питання, чим є гідність – результатом виховання, навчання, вправлення, або дарунком небес, божим даром, чи можливо – це взагалі випадкове явище? Також логічно припустити, що гідність є результатом добродісного життя, епіфеноменом засвоєння знань, життєвого досвіду.

Відповідно до цього, Й. Хейзинга стверджував, що в Аристотеля гідність постає нагородою добродісності. Тут він розуміє гідність не в якості мети і основи добродісності, а як її природну міру. Люди прагнуть гідності, щоб переконатися у своїй власній цінності та добродісності [3, с. 80]. Для Й. Хейзинги важливим є те, що поняття добродісності, чеснот, честі, гідності, слави, шляхетності походження перебувають у середині кола змагань і гри. Гомерівське скерування на те, що слід “завжди бути кращим і переважати інших” у повній мірі окреслює цей ідеал.

З одного боку, гідність – це якість, пов'язана з надійністю і відповідальністю людини, а з іншого, вона актуалізується на протязі усього

людського життя і вимагає кожного разу свого підтвердження, виявлення, здійснення. Доречним тоді постає питання про ступені інтенсивності та прояву почуття власної гідності. Чи може гідність існувати лише в потенції, а потім проявитися у тій чи іншій мірі інтенсивності, чи вона з очевидністю присутня у всіх діях?

Відповідаючи на питання походження такої якості як гідність, слід заперечити можливість її випадковості. Із визнання випадковості гідності логічно випливає висновок про її епізодичність, відсутність її постійних причин і засад, що вона не є необхідним рівнем вияву людини, а лише її спорадичною, мінливою властивістю, що не має вирішального впливу на життя. До того ж, визнання випадковості гідності тісно прив'язувало б гідність до матеріальних благ, якими, іноді, доля обдаровує людину.

Слід підкреслити, що за Аристотелем, гідність треба постійно здобувати, підтверджувати, тобто це та якість, яку шукають, якої прагнуть, але яка завжди співвідноситься із добродієністю. Досягти гідного життя можуть лише добродієсні люди. Можна стверджувати, що гідність є важливим життєвим регулятивом. Людина з гідністю долає усі перепони і труднощі долі, намагається з усіх сил діяти завжди у відповідності з ідеалом. У гідності повинна сяяти моральна краса людини. “Усе, чим ми володіємо від природи, ми отримуємо, первинно, як можливість, а потім втілюємо в дійсності” – підкреслював Аристотель [1, с. 78]. Гідність людина здобуває. Діючи гідно, ми стаємо гідними. Умовами повноцінного втілення гідності є не обмеженість та дрібязковість, а уся повнота буття. Із цього випливає, що серед розмаїття життєвих проявів гідна людина обирає лише той, що пов'язаний із відповідною поведінкою і самоздійсненням.

У пошуках відповіді на дане питання, слід звернутися до аристотелівського трактату “Про душу”, в якому він, в цілому, поділяє душу на дві частини. Перша частина – та, що не володіє судженням – логосом, друга – володіє. До того ж перша частина душі складається з рослинної, живильної та пристрасної. У філософа простежується також інше розуміння складових душі: та, що позбавлена судження, та, що володіє судженням у безпосередньому розумінні,

та що дотична судженню і здатна сприймати судження [1, с. 700-701]. Для характеристики гідності важливою є частина душі, що володіє здатністю судження, без участі якої розумний вчинок неможливий.

У шостій книзі “Нікомахової етики”, говорячи про душу, наділену здатністю судження, Аристотель припускає, що частин, наділених судженням, також дві: перша – та, за допомогою якої ми споглядаємо сутності, що мають однозначні причини; друга – та, за допомогою якої розуміємо те, що може мати кілька начал або причин. Одну з них можна визначити як наукову, а другу – як розмірковуючи, оскільки приймати рішення і міркувати, співвідносити, порівнювати – це одне й те саме, до того ж ніхто не приймає рішення про те, чого не може бути [1, с. 173]. Для усвідомлення власної гідності важливою є розмірковуючи частина душі.

Перехід від визначення змісту та засад такої якості як гідність від розмірковуючої частини душі до необхідності належного вчинку (кожна чеснота виявляє себе в дії), відповідає висновку Аристотеля про те, що саме вчинки – головне у житті [1, с. 71]. Тому і душевні прагнення, схильність душі до дії також є важливими і необхідними для формування почуття власної гідності. Аристотель, пояснюючи, що в душі слід виокремлювати різні пристрасті, схильності, переконання, акцентує саме на моральній складовій душі. Завдяки цій душевній силі ми або добре, або погано володіємо своїми пристрастями [1, с. 71, 84]. Таким чином, гідність, більшою мірою, залежить від моральних засад, принципів, які обираються нами свідомо і відображаються у наших вчинках. За Аристотелем, є три сили душі, важливі для вчинку і для істини: почуття, прагнення і розум (nous). Для філософа, з усієї трійці душевних сил найменшу роль у вчинку відіграють почуття [1, с. 173]. У цьому міркуванні Аристотеля чітко простежується раціоналізм, оскільки для вчинку основою, рушійною силою і джерелом є свідомий вибір. Здійснення свідомого вибору неможливе поза дії розуму і думки, поза дією усвідомлених моральнісних засад та переконань особистості. Свідомий вибір – це інтенційно діючий розум або осмислене прагнення, тобто прагнення спричинене і скероване думкою. Наголошуючи на важливості думки, розуму, Аристотель

виявляє їх спільну мету – істину. Гідність не здатна актуалізуватись поза істиною, істинним станом речей. Її кристалізація прямо пропорційно залежить від повноти істини. Аристотель намагається відповісти на питання про те, яким чином душа досягає істини. На його думку, це стає можливим завдяки п'яти речам, а саме: мистецтву, науці, поміркованості, мудрості та розуму [1, с. 175]. Мистецтво має справу з творчістю, що має початок у самій людині, а не в природній необхідності. Наука пов'язана з доказом. Поміркованість особливо важлива як складова основи гідності і виявляється у здатності приймати вірні рішення у зв'язку з принципом блага і користі. Поміркованість пов'язана із людськими діями, вона скерована на вчинки, а вчинок пов'язаний із окремими обставинами. Особливістю як мистецтва, так і поміркованості є те, що вони мають справу з тим, що може бути, а може і не бути. Мудра людина не тільки знає наслідки дії своїх принципів, але й володіє істинним знанням цих принципів [1, с. 179]. Мудрість – наука про те, що найбільш є цінним, значущим. Це здатність осягати розумом речі, найбільш цінні за своєю природою. Гідність передбачає свідомий вибір, певний осмислений акт. Відповідно – це вміння, пов'язане з розумом і підкоренням пристрастей. Гідність, таким чином, постає як характеристика поміркованої, мужньої людини. Разом із тим, аристотелівський підхід дає можливість припустити й те, що гідність – це взагалі все те, що пов'язане із доброчесністю, все відповідне їй. В жодній людській дії не закладена така основа, як в діях, відповідних чеснотам, саме такі дії є більш стійкі, цінні, ніж інші заняття [1, с. 71].

Важливою характеристикою гідності постає міра у всьому, тобто та середина, якою повинна керуватися людина і яка погоджується з кожним окремим проявом. Аристотель попереджає, що будь-яка чеснота як виникає, так і зникає. Нестача або надлишок нищать чесноти. Тому й гідність, перш за все, виявляє себе у помірності та поміркованості, у дотриманні міри, вона постає як певний серединний стан, оскільки саме це дозволяє уникнути багатьох крайнощів, що неодмінно спричиняють втрату цілісності, гармонії, духовної сили, провокують настання хаосу як в індивідуальному, так і в суспільному вимірі [1, с. 703].

Відповідно цій логіці, бути гідним – означає віднайти, визначити середину в кожному окремому випадку, а це – справа важка, оскільки треба ще знати, як це здійснити. Слід зробити пошук середини ціллю, відійти від крайнощів, від того, що різко протистоїть середині. При виявленні у собі крайнощів, необхідно схилити себе у протилежний бік, щоб наблизитись до середини. Втрата міри, відхід від середини не може залишитись не поміченим. Відхилення в бік недоліку й слабкодухості дають принижену людину, а в бік надлишку – зверхню й пихату. Тому важливим постає питання, “до якої межі” визначений цей інтервал міри, подолання якої веде людину від середини, до крайнощів, до втрати гідності. Обирати середину важливо ще й тому, що вона визначає адекватність суджень (міркувань) [1, с. 80]. Проте, аристотелівське розуміння дотримання середини, як основи гідності не може мати сили аксіоми. Життя передбачає таке розмаїття ситуацій, коли саме “крайній”, і ні в якому разі не “серединний”, вчинок може бути сумісним із поняттям “гідність” (негідник завдає кривди людині – крайній вчинок – це піти на конфлікт із негідником і захистити скривджену людину, так звана “серединна” поведінка в даному випадку стане виявом слабкодухості, яку людина з почуттям власної гідності потім сама собі не зможе простити).

Завжди треба мати на увазі доречність (місце) і своєчасність (час) вчинку. Важливість зауважень Аристотеля полягає в тому, що, на його думку, чесноти виникають, зростають і гинуть завдяки одному і тому ж, і через одне й те саме, а саме через дії. Дія є критерієм доброчесності, і, зокрема, гідності. Аристотель підкреслює важливість правильної дії, уподібнюючи її влучному пострілу. Він наголошує, що чинити правильно, а отже гідно, можна тільки в один спосіб. Вона з гідністю завжди чинить згідно власної волі. Людина свідомо обирає, що приймає і чого уникає, тобто свідомо обирає належне і самовіддано керується своїм вибором. Розумна людина приймає рішення про те, що залежить від неї, і що може здійснитися у її вчинках.

Гідність виявляє себе також і як певна безпристрасність. Вона засвідчує моральну досконалість людини. Це наскрізна універсальна якість, що пронизує усі вчинки і відношення. І разом із тим, важливо зрозуміти, що гідність – це

свідомо обрана організація душі, пов'язана із мірою і обумовлена розумним судженням.

Таким чином, балансуючи між уявленнями про гідність як природній дар та як сформовану якість особистості, що виплекана певною системою виховання і обраним типом поведінки, стверджуючи, що людина сама робить свідомий вибір і сама визначає свої вчинки, ми тим самим розуміємо гідність як якість, похідну від самої людини, а не просто як природній дар, яким наділені лише обрані. Гідність – це те, що породжене людиною і залежить від неї самої. Гідність – це якість душі, до якої у неї повинна бути схильність, в ній має бути душевна потреба. Вона залежить від людини, яка сама вирішує, як їй чинити в певній ситуації.

Людина може бути гідною великому, таку людину Аристотель називає найвеличнішою, а може бути гідною малому, тоді за Аристотелем, вона є поміркованою. На думку Аристотеля, те, що являє собою душа людини, її духовно-моральний світ, принципи і переконання, виявляється з очевидністю, так само, як і по ході ми визначаємо чи здорова людина, чи ні.

Тому, в морально-психологічний портрет людини, що сповнена почуття власної гідності, Аристотель вводить наступні характеристики: задоволення від наданих їй пошан буде помірним, немов би вона отримувала належне. Людина буде байдуже ставитись до вшанування, виявленого їй випадковими людьми і з дріб'язкових приводів. Безчестя не може її торкнутися. Це велична людина, яка є й найбільш добродісною. Їй не личить, ні тікати від ситуації, ні чинити протиправно. Вона володіє моральною досконалістю і у ставленні до багатства, і у ставленні до влади, і до будь-якого успіху чи невдачі вона буде ставитись помірковано, не буде надміру тішитись від успіху чи страждати від невдачі [1, с. 132]. Ознакою величної, гідної людини є самодостатність, тобто ніколи і ні в чому не потребувати, але разом з тим, активно робити людям добро, допомагати. Велична людина ніколи не квапиться, але вона діяльна у великих і славних справах. Ненависть її і дружба обов'язково мають бути явними, причаїтись властиво лише поведінці боязливої та слабкодухої людини. Висловлюється і діє велична людина відкрито, вона вільно промовляє, завжди

каже правду, зневажаючи боягузів. Величній людині не властива марнота і марнославство. Вона ніколи не женеться за зовнішнім і примарним. Великі справи знаходять її самі. Вона не здатна пристосувати своє життя до іншої людини, за виключенням друга. Її нелегко здивувати. Вона не злопам'ятна, їй не властиво комусь щось згадувати. Вона не пліткує про людей і не прагне ні до самовихваляння, ні до вихваляння чи засудження інших. Вона зле не відгукується навіть про ворогів. Менш за все така людина схильна скиглити і просити допомоги. У русі і у мовленні вона буде неквапливою, не буде поспішати, тому що знає собі ціну, знає про велике. Вона буде вести себе так, ніби “сама собі закон” [1, с. 133, 134].

Аристотель є автором багатьох оригінальних думок евристичного характеру, що збагатили скарбницю світової культури. “Три речі ми обираємо і три намагаємося уникати – пише філософ – перші три – це прекрасне, корисне і те, що дає насолоду, та протилежні цьому – ганебне, шкідливе і те, що несе страждання” [1, с. 82]. Аристотель зауважує: “Яка сутність людини, такі її слова і вчинки, так вона і живе” [1, с. 140]. Варто зауважити, що всі вищевизначені засади гідності людини розглядаються Аристотелем переважно стосовно вільнонароджених. Для позначення іншої категорії людей він вживає поняття “людиноногі”, а іноді “худоба”, маючи на увазі рабів або недорозвинутих людей, калік. Скотський, рабський, покірний, для нього мають синонімічний характер [1, с. 714, 713]. До того ж Аристотель стоїть на тому, що люди нерівні і по суспільному впливу, і по здібностях тощо. Кількісна рівність викликає у нього несприйняття і незадоволення [1, с. 718].

Якщо гідність визначити в контексті призначення людини, стає цікавим зауваження Аристотеля, що “призначення людини виконується завдяки добродетності і розсудливості, оскільки добродетель є основою визначення шляхетної мети, а розсудливість – правильних засобів для її досягнення” [1, с. 187].

Завершуючи аналіз етичних уявлень Аристотеля, підкреслимо, що гідність, на його думку, залежить і визначається не одним певним фактором, її визначають родові якості, засади душі, розумні судження, правильні добродетелі

вчинки та істинна цінність людини, співвідносна з її соціальним статусом. У збірному морально-психологічному портреті людини, що володіє гідністю, Аристотель виокремлює такі риси як розум, помірність, добродіє, моральну досконалість, сильна воля, величність і законслухняність. Особливо відзначається свобода і незалежність у мові і мовленні, судженнях та діях, в дружбі та здійсненні життєвого вибору. І знову ж таки, підкреслемо, за Аристотелем, людина з почуттям власної гідності не здатна пристосуватись, не схильна просити допомоги, завжди самодостатня, гідна, цілісна, немов “сама собі закон”.

1. Аристотель. Никомахова етика //Сочинение: В 4-х т., Т.4 / Пер. с древнегреч.; Общ. ред. А.И. Довавтура. – М.: Мысль, 1983. – 830 с.
2. Йегер В. Пайдейя. Воспитание античного грека. Т. 2. / Пер. с нем. М.Н. Ботвинника. – М.: «Греко-латинский кабинет» Ю. А. Шичалина, 1997. – 334 с.
3. Хейзинга Й. Homo ludens. В тени завтрашнего дня. М.: Прогресс, 1992. – 349 с.

Doichyk M. V. The Properties of Dignity in Aristotle's Ethics. The article deals with the properties of the notion of human dignity in Aristotle's ethics. Aristotle refers to dignity as the exclusive property of a free, clever and self-sufficient personality. The article reveals the multiplicity of factors in the development of dignity as a generic, spiritual-moral and social phenomenon. We claim that human dignity, according to Aristotle, is based on personal liberty, intelligence, virtue and ability to adhere to one's principles.

Key words: *dignity, liberty, law, measure, human being.*